

İbnü'l-Hâc el-Abderî (ö. 737/1336) Zaviyesinden Memlûklerin İlk Asrında Bid'at Tartışmaları

Bid'ah debates in the first century of the Mamluks from the perspective of Ibn al-Hājj al-ʿAbdarī (d. 737/1336)

Peyman ÜNÜGÜR TEKİN

Dr. Öğretim Üyesi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Hadis Anabilim Dalı

Assist. Prof., Ankara Yıldırım Beyazıt University, Faculty of Theology, Department of Hadith

e-posta: peyman.unugur@gmail.com

Orcid: <https://orcid.org/0000-0001-6572-8770>

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 22 Şubat / 22 February 2025

Kabul Tarihi / Date Accepted: 11 Haziran / 11 June 2025

Yayın Tarihi / Date Published: 25 Haziran / 25 June 2025

Atıf / Citation: Ünügür Tekin, Peyman. “İbnü'l-Hâc el-Abderî (ö. 737/1336) Zaviyesinden Memlûklerin İlk Asrında Bid'at Tartışmaları”. *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 25 (Haziran 2025), 316-335. <https://doi.org/10.34085/buifd.1644867>

İntihal: Bu makale, ithenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir. **Plagiarism:** This article has been scanned by ithenticate. No plagiarism detected. web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/buifd>

İbnü'l-Hâc el-Abderî (ö. 737/1336) Zaviyesinden Memlûklerin İlk Asrında Bid'at Tartışmaları*

Öz

Hicrî 8. asır Memlûk Kahiresi'nde kaleme aldığı *Medhal* adlı eseriyle meşhur olan İbnü'l-Hâc bu eserinde, kaybolmaya yüz tutan sünnetlerin ihyasına ve bunların yerini aldığı düşünülen bid'atlarla mücadeleye odaklanmaktadır. Bu bakımdan onun bu eseri - her ne kadar daha ziyade eğitim sahasında yapılmış çalışmalara konu olsa da- bid'at karşıtı literatürün de önemli bir parçasıdır. Bu çalışma, eserdeki sünnetlerin ihyası-bid'atların ilgası kapsamındaki zengin içerikten hareketle müellifinin gözünden dönemin bid'at tartışmalarına ışık tutmayı amaçlamaktadır. Bizi bunu yapmaya sevk eden, yazarın hemen her başlık altında bid'atin gündelik hayattaki uygulamalarına dair ayrıntılı örnekler vermesidir. Bu yönüyle *Medhal*, dönemine dair bir sosyal tarih anlatısı inşası için oldukça elverişli bir kaynaktır. Çalışmada eserin satır aralarında saklı, doğrudan döneme ışık tutan tanıklıklar tespit ve tahlil edilmiştir. Müellif dört ciltlik eserinde bid'at kapsamında çok fazla konuya değindiği için sınırlandırabilmek amacıyla bu konulardan, müellifin yaşadığı tarihî bağlamla daha kolay ilişkilendirilebilecek olanlar seçilmiştir. Bu doğrultuda seçilen başlıklara dair müellifin görüşlerinin ortaya konmasının yanı sıra İbnü'l-Hâc'ın detaylı anlatımlarındaki tarihî arka plandan hareketle Memlûklerin ilk asrında bunların hangi gerekçelerle bid'at tartışmalarına konu olduğu irdelenmiştir.

Sonuç olarak yaşadığı dönemdeki siyasi, mezhebî, coğrafi vb. konjonktürün, İbnü'l-Hâc'ın bid'at anlayışını şekillendirmede kayda değer bir rolünün olduğu, *Medhal*'in sadece müellifinin görüşlerini yansıtmakla kalmayıp döneminin bid'at tartışmalarına ışık tutabilecek tarihî verileri içerdiği tespit edilmiştir. Bu bağlamda İbnü'l-Hâc'ın Mevlid kutlamaları ve Reğâib namazına karşı seleflerinden çok daha katı bir tutum takınmasının arka planında içinde yaşadığı Memlûk Kahiresi'nde bu günlerin son derece ihtişamlı kutlanmasının rol oynadığını söylemek yanlış olmaz. Nitekim verdiği detaylar ihtişamın boyutlarını gözler önüne sermektedir. Kanaatimizce İbnü'l-Hâc'ın eserinin en özgün kısmı kadınlara ayırdığı bölümlerdir. Kadınların evden dışarı çıkmaları neticesinde birçok bid'atin zuhur ettiğini düşünen müellif bunu birçok farklı başlık altında temellendirmeye çalışır. Müellifin konuyla ilgili detaylı anlatımlarından, kendi döneminde kadınların görünürlüğünün artmasının başta kendisi olmak üzere ulema arasında bir hassasiyeti tetiklediği anlaşılmaktadır. *Medhal*, bu dönemde artan hassasiyetin sebepleri hakkında da bize veriler sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sünnet, Bid'at, İbnü'l-Hâc, *Medhal*, Memlûkler, Sosyal tarih.

Abstract

Ibn al-Ḥājj, renowned for his *Madkhal*, a work written in Mamluk Cairo during the 8th century hijrī, focuses on the revival of the sunnahs that were at risk of being lost and the opposition to the bid'ahs that were seen as their replacements. In this context, his work is a significant component of the anti-bid'ah literature, although it is predominantly the subject of studies in the field of education. The present study aspires to illuminate the bid'ah debates of the era through the lens of the author, drawing upon the comprehensive content of the work within the scope of the revival of sunnahs and the abolition of bid'ahs. The impetus for this study stems from the author's provision of exhaustive illustrations of the applications of bid'ah in daily life under nearly every category. In this regard, *Madkhal* emerges as a highly favourable source for constructing a social history narrative of the period. In this study, the testimonies embedded within the text have been identified and analysed, with a focus on topics related to bid'ah. Given the comprehensive nature of the author's four-volume work, which encompasses numerous topics related to bid'at, a selection of those more readily associated with the historical context of the author's era has been made. In this direction, in addition to unveiling the author's perspectives on the selected subjects, the historical underpinnings in Ibn al-Ḥājj's meticulous accounts have been scrutinised to ascertain the basis upon which they became the focal point of bid'ah discourses in the first century of the Mamluks. It has been determined that the political, doctrinal (madhhabī), geographical, etc. conjuncture of his time played a significant role in shaping Ibn al-Ḥājj's understanding of bid'ah. *Madkhal* not only reflects the views of its author but also contains historical data that can shed light on the bid'ah debates of his time. In this context, it is noteworthy that Ibn al-Ḥājj's stricter stance on the observance of the Mawlid and the prayer of Raghā'ib, in comparison to his predecessors, was influenced by the fact that these days were celebrated with great opulence in the Mamluk Cairo where he resided. Indeed, the details he provides offer insight into the extent of this opulence. The most original part of Ibn al-Ḥājj's work is arguably the chapters devoted to women,

* Makalenin taslak versiyonunu okuyan ve kıymetli önerileriyle katkıda bulunan Doç. Dr. Ayşe Uzun ve Arş. Gör. Büşra Betül Punar'a, yazım sürecinde görüşlerinden istifade ettiğim ve aynı zamanda makalenin son okumasını yapan Yasin Tekin'e teşekkür ederim.

in which the author, expressing concern over women's increased visibility and consequent impact on society, seeks to justify this phenomenon from various perspectives. The author's detailed narratives on the subject reveal a sensitivity among the ulama, particularly himself, towards the increased visibility of women in his period. *Madkhal* also provides data on the reasons for the increased sensitivity during this period.

Key Words: Sunnah, Bid'ah, Ibn al- Hâjj, *Madkhal*, Mamluks, Social History.

Giriş

Üzerinde uzlaşılan bir tanımı olmayan bid'at, erken dönemlerden itibaren sünnetin karşısında konumlandırılmış;¹ temelde Hz. Peygamber sonrasında ortaya çıkan ve kendisiyle mücadele edilmesi gereken şeyleri ifade eden olumsuz bir anlama sahip olmuştur. Bununla birlikte neyin bid'at kapsamına gireceği konusunda öteden beri bazı tartışmalar yaşanagelmıştır.² Tartışmaları, bu alana has bir şekilde teşekkül eden bid'at literatürü üzerinden takip etmek mümkündür. Tartışmaları ortaya çıkaran ana etmenlerden biri farklı sünnet anlayışlarıdır. Zira sünnetin karşısında konumlandırılması bakımından bid'atın sınırlarının sünnete tayin edilen sınırlar doğrultusunda şekilleneceği açıktır.³ Bununla bağlantılı olarak bid'at anlayışının mezhebî mensubiyetle son derece alakalı olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Zira mezheplerce ortaya konan sünnet tasavvurları, mensuplarının sünnet anlayışlarına rengini veren temel faktörlerden biridir.⁴ Yine içinde bulunulan tarihî bağlam da mutlaka zikredilmelidir: Dönemin siyasi ve ictimai yapısı, yaşanan önemli hadiseler, coğrafya vb. hususlar birçok şeyi olduğu gibi bid'at anlayışlarının şekillenmesinde kayda değer bir role sahiptir.

İbnü'l-Hâc'ın *Medhal*'i üzerine yapılan çalışmalara bakıldığında, daha ziyade eğitim sahasında yazılmış bir eser olarak değerlendirildiği, hoca-talebe ilişkisi bağlamında ele alındığı görülür.⁵ Ancak *Medhal*'in tamamına yayılan bid'at odaklı söylem, eserin aynı zamanda bid'at karşıtı literatür içerisinde değerlendirilmesini gerektirmektedir. *Medhal*'i doğrudan bid'at literatürünün bir parçası olarak incelediğini tespit edebildiğimiz en kapsamlı çalışma bir doktora tezidir.⁷ Yazar, bu çalışmada *Medhal*'in yanında dönemin bir başka müellifi İbnü'n-Nahhâs'ın (ö. 814/1411) yine bid'at karşıtı eseri *Tenbîhu'l-Gâfilin*'ini Memlükler döneminde gelenek ve yenilik bağlamında karşılaştırmalı olarak incelemiştir. Bunu yaparken kullandığı yöntem her iki eserden seçtiği aynı konulara dair sınırlı pasajlar

¹ Ramazan Altıntaş, "İslâm Anlayışında Bid'at Ve Hurâfenin Çerçevesi", *Dini Araştırmalar* 6/16 (2003), 116..

² Kadir Gürlü, "Bid'at Kavramı Üzerine", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 3/4 (2003), 64 vd; Saffet Sancaklı, "Hadisler Bağlamında Bid'at Olgusu ve Bid'atle Mücadelenin Gerekliliği", *İslâmî İlimler Dergisi* 11/1 (2016), 30-35..

³ Çağfer Karadaş, "Dine Yabancılaşma Aracı Olarak Bid'at Ve Hurafe", *İlahiyat Akademi* 3 (Eylül 2016), 23-44.

⁴ Zaman içerisinde mezheplerin bid'at olarak tanımladıkları şeyler farklılaşmıştır. Bununla ilgili bazı çalışmalar için bk. Ahmet Özdemir, "Hanefî Fıkıh Kitaplarında Bid'at Olarak Tanımlanan Başlıca Uygulamaların Tespiti Ve Değerlendirilmesi", *Kastamonu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/1 (Eylül 2021), 1-16; Nezir Maviş, Şîa İmâmiyye'nin Bid'at Anlayışı (Ankara: Astana Yayınları, 2021); Nihat Şahin, *Vehhabilikte Bid'at Anlayışı* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2005).

⁵ Bazı çalışmalar için bk. Recep Kırıkçı, *Abderî'nin Eğitim Düşüncesi* (İstanbul: Binbirdirek Yayınları, 1992); Osman Taştekin, "İbnü'l-Hacc el-Abderî", *Klasik İslam Eğitimcileri*, ed. Mustafa Köylü - Ahmet Koç (İstanbul: Rağbet, 2016), 472-514; Mehmet Faruk Bayraktar, "İbnül Hacc el Abderî'ye Göre Öğretmen Nitelikleri", *Uluslararası İslam Eğitimi Kongresi Bildiriler Kitabı*, ed. Hafsa Nur Aslanoglu - Sibel Özil (İstanbul: YEKDER, 2019), 301-312.

⁶ Bid'at karşıtı literatür ibaresi, eserini bu doğrultuda telif ettiğini belirten müelliflerin ifadelerinden ve eser isimlerinden hareketle kullanılmaktadır. Ancak makalede işaret edildiği üzere bid'atın kapsamı tartışmalı olduğundan bahsi geçen literatürdeki her bir eserin bid'atlara karşı konumlanışının da farklılık arz edeceği göz önünde bulundurulmalıdır.

⁷ Nick Chatrath, *Tradition and Innovation in the Mamluk Period: The Anti-bid'a Literature of Ibn al-Hâjj* (University of Oxford, Ph.D., 2013). Onu bid'at karşıtı literatür içerisinde değerlendiren bir diğer çalışma için bk. Raquel M. Ukeles, "Jurists' Responses To Popular Devotional Practices In Medieval Islam", *Islamic Law in Theory: Studies on Jurisprudence in Honor of Bernard Weiss*, ed. A. Kevin Reinhart - Robert Gleave (Leiden: BRILL, 2014), 181.

üzerinden ayrıntılı analizlere girişmektir. Seçtiği pasajlar ise doğrudan dinî meselelerle alakalı olmayıp sosyal hayatın merkezindeki fırıncı, kasap ve sarraflarla ilgilidir. Bu makalede ise doğrudan dinî konularla ilişkilendirilen örnekler merkeze alınacaktır.

Doğrudan bid'atlara karşı telif edilen eserlerin tarihi oldukça geriye gitmektedir. Endülüslü Mâlikî hadis hafızı İbn Vaddâh'tan itibaren başlarda daha ziyade bid'atla ilgili ayet ve rivayetlerin ilgili başlıklar altında toplanması şeklinde ilerleyen literatür, zamanla daha sistematik bir yapıya kavuşmaya başlamış; Şâtibî'nin *el-I'tisâm bi's-sünne* adlı eseriyle birlikte çok daha sistemli hale gelmiştir.⁸ İbnü'l-Hâc'ın *Medhal*'inin klasik bid'at literatüründen ayrılan yönleri bulunmaktadır. Kitapta bid'at kabul edilen hususlar, sırayla ve ayrı başlıklar altında ele alınmaz. Doğrudan bazı bid'atların ön plana çıkarıldığı ve ele alındığı başlıklar bulunsada birçok başlıkta doğrudan bir bid'at vurgusuna rastlanmaz. Ne var ki, bu durum yanıltıcı olabilir. Zira eserin hemen tamamında ön plana çıkan bir söylem daha mevcuttur: Terk edilen sünnetlerin tespiti ile bunların ihyası. Bu söylem, İbnü'l-Hâc'ın bid'atı sünnetin tam karşısında konumlandırmasından ötürü bid'at karşıtı söylemden bağımsız düşünülemez. Dolayısıyla o birçok başlıkta terk edilen sünnetlerden bahsederken aslında aynı zamanda bunların terk edilmesiyle yerlerini alan bid'atlara vurgu yapmaktadır. İbnü'l-Hâc'ın *Medhal*'ini klasik bid'at karşıtı literatürden ayıran en temel özellik, onun hemen her başlık altında pratik hayattaki bid'atlara gündelik hayattan ayrıntılı örnekler vermesidir. Müellifin birçok meseleyi ele alırken yaşadığı döneme dair kendi tanıklıklarının detaylı tasvirlerine yer vermesi, *Medhal*'den sosyal tarih alanında istifade edilip edilemeyeceği hususunu gündeme getirir. Nitekim eserdeki tasvirler, sıradan bir tarih kitabında aynı dönem ve coğrafyaya dair bulunması pek mümkün olmayan bilgiler içermektedir.⁹ Tarih eserlerinin birer siyasi tarih anlatısı olmaktan öteye geçmemesi de *Medhal* gibi aslında tarih kitabı olarak tasarlanmayan ancak yazıldığı döneme dair siyasi anlatıyı aşan tasvirler sunan eserleri, daha kapsamlı bir tarih anlatısı kurmak açısından değerli kılmaktadır. Ancak burada dikkatli olunması gereken bir husus vardır. İbnü'l-Hâc'ın kitabında sunduğu bütün tasvirler kendi dönemine mi aittir? Yoksa bunlardan bazıları önceki bazı eserlerden ödünç anlatılar mıdır? Chatrath'a göre, kitapta verilen bilgilerin her zaman bizzat İbnü'l-Hâc'ın tanıklıklarına dayandığından emin olamayacağımız gibi, destekleyici kanıtlarla bu bilgilerin sağlaması çoğu zaman yapılamamaktadır.¹⁰ Buna rağmen, kanaatimizce eserde anlatılan birçok şey, İbnü'l-Hâc'ın yaşadığı zaman diliminde gerçekleşmiş olup dönemin bid'at tartışmalarına ışık tutma potansiyeline sahiptir. Görüleceği üzere müellif birçok yerde, bahsettiği hususların kendi döneminde yaşandığına kuvvetli şekilde işaret eden ifadeler kullanmaktadır.

Bu çalışma *Medhal*'de bid'at bağlamında verilen detaylı bilgilerden hareketle müellifin zaviyesinden dönemin bid'at tartışmalarına ışık tutmayı amaçlamaktadır. Bunun için öncelikle İbnü'l-Hâc'ın yaşadığı dönemin dinî, siyasî, içtimâî çerçevesi, onun bid'at anlayışına etki etmesi muhtemel yönleri bakımından irdelenecektir. Yine mesele İbnü'l-Hâc'ın zaviyesinden ele alınacağı için onun sünnet ve bid'at anlayışları da genel hatlarıyla ortaya konmaya çalışılmıştır. Son kısımda ise İbnü'l-

⁸ Chatrath, *Tradition and innovation*, 354; Abdulvehhab Gözün, "Bid'at Literatürünün Hikâyesi -Beş Klasik Eser Özelinde-", *Artuklu Akademi* 6/2 (2019), 271.

⁹ Robert Irwin, "Ibn Al-Hâjj (Eighth/Fourteenth Century)", *Encyclopedia of Arabic Literature*, ed. Julie Scott Meisami - Paul Starkey (London: Routledge, 1998).

¹⁰ Chatrath, *Tradition and innovation*, 354-355.

Hâc'ın bid'at bağlamında vurgulu bir şekilde üzerinde durduğu bazı meseleler incelenecektir. Burada amaç, İbnü'l-Hâc'ın bu meselelere dair görüşlerini ortaya koymanın ötesinde, müellifin tarihî veri mahiyetindeki tanıklıklarından hareketle bu konulara dair, yaşadığı dönemdeki yaklaşım ve tartışmaların tasvirini ortaya koymaktır. Bu bakımdan ilgili kısımların satır aralarında tespit edilen ve hicri 8. asrın ilk çeyreğindeki tarihî bağlama doğrudan ışık tutan ifadeler, söz konusu tasviri yapmada belirleyici olmuştur. Dört ciltlik kapsamlı bir eser olan *Medhal*'de bid'atla ilişkilendirilen bütün meselelerin bir makale kapsamında ele alınması mümkün değildir. Bu nedenle konular seçilirken bunların, ilk bölümdeki Memlûkler dönemi panoramasında sunulan mezhebî, etnik, kültürel çeşitlilikle bağlantısı kuvvetli konular olmasına özen gösterilmiştir. Nitekim İbnü'l-Hâc'ın bu meselelerin üzerine hassasiyetle eğilmesi, bunların kendi dönemiyle yakından bağlantılı ve tartışmalara medar meseleler olduğunu göstermektedir. Bu bakımdan erken dönemlerden itibaren bilhassa mezhebî yaklaşım farkından dolayı tartışmalara konu olan Mevlid kutlamaları ve Regâib namazının Memlûkler dönemi bid'at tartışmalarındaki yeri incelenecek ilk başlık olacaktır. Bid'at literatüründe çok sık rastlanmamasına rağmen İbnü'l-Hâc'ın oldukça geniş bir yer ayırdığı kadınların ev dışına çıkması ile ilgili hususların neden bir Memlûkler dönemi eserinde bid'at kapsamına alındığı; yine erken dönemlerden itibaren yoğun şekilde tartışılmış tasavvufî temaların *Medhal*'de kendisine nasıl bir yer bulduğu inceleme konusu yapılacaktır.

1. Bir Memlûk dönemi alimi olarak İbnü'l-Hâc

İbnü'l-Hâc aslen Faslı olup yaptığı bir dizi ilmi seyahat sonrasında, yirmili yaşlarında Kahire'ye yerleşen bir Mâlikî fakihidir. Burada kendini yetiştirdikten sonra tedris faaliyetlerinde bulunduğu dışında hayatına dair çok ayrıntılı bilgi bulunmamaktadır.¹¹ İbnü'l-Hâc'ın yerleşmek için Kahire'yi seçmesi bir tesadüf değildir. Doğu'da Moğol saldırıları, Batı'da ise Haçlı seferleri çok sayıda Müslümanı bulundukları yerden göçe zorlarken Kahire'nin bu dönemde hem sıradan halk hem de ulema için bir cazibe merkezi haline geldiği anlaşılmaktadır. Nitekim bunun bir sonucu olarak Memlûkler dönemi Kahiresi, zamanın önde gelen alimlerinin yetiştiği ve ilme yön veren eserlerin telif edildiği bir merkez olma vasfını birkaç asır boyunca muhafaza etmiştir.¹²

Uzun bir ömür geçiren İbnü'l-Hâc, Memlûkler'in ilk asrının önemli bir kısmına tanıklık etmiştir. Tanıklık ettiği bu dönem, siyasi olduğu kadar sosyal açıdan da son derece çalkantılıdır. Moğol ve Haçlı tehdidinin tam ortasında kalan Memlûkler'in bölgede istikrarı sağlaması hiç de kolay olmamıştır. Dışarıdaki bu mücadeleye ek olarak gulâm kökenli Türklerden oluşan Memlûk sultanları, içeride de meşruiyet mücadelesi verecektir. Zira önde gelen Şafîî ulemanın, bir kölenin meşru bir sultan olamayacağını söyleyerek ona biat etmemesi, Memlûk sultanları için yerel halkın desteğini kaybetmek anlamına gelmektedir. Bu riski göze alamayan Memlûk sultanları, halk üzerinde büyük etkiye sahip Şafîî ulemanın gönlünü hoş tutma yoluna gitse de ulemanın bu etkin rolünü zayıflatmanın kendi

¹¹ Jean-Claude Vadet, "Ḥamdūn Ibn al-Ḥādīdī", *The Encyclopaedia of Islam* (Leiden: BRILL, 1979), 779-780; Jon R. Hoover, "Ibn al-Ḥājj al-'Abdarī", *Christian-Muslim Relations: A Bibliographical History Volume 4, (1200-1350)*, ed. David Thomas vd. (Leiden: Brill, 2012), 893-896.

¹² Bilgi için bk. İsmail Yiğit, "Aynî'yi Yetiştiren Memlûkler Dönemi İlmi Hareketine Genel Bir Bakış", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11-12 (1997), 108; Hatice Güler, *Memlûkler* (İstanbul: Selenge, 2021), 108; Fatih Yahya Ayaz, *Memlûkler (1250-1517)* (İstanbul: İSAM, 2015), 26-28, 115-117, 120-122; Reuven Amitai, "The Impact of the Mongols on the History of Syria: Politics, Society, and Culture", *Nomads as Agents of Cultural Change: The Mongols and Their Eurasian Predecessors*, ed. Reuven Amitai - Michal Biran (Honolulu: University of Hawai'i Press, 2014), 233-234.

yararlarına olacağını çok geçmeden fark edeceklerdir. İlk sultanlardan Baybars, 663/1265 yılında daha önce örneğine rastlanmamış bir uygulamaya imza atar ve Şafiî mezhebinden olmak koşuluyla bir tane kadûlkudat belirlemek yerine önde gelen dört mezhebin her birinden dört kadûlkudat atama uygulamasını başlatır.¹³ Bu uygulamanın, Şafiî ulema arasından atanan baş kadının otoritesini zayıflatmak gibi siyasi olarak Memlûk sultanlarına birtakım avantajlar sağladığı muhakkaktır.¹⁴ Meseleye ilmi açıdan bakıldığında bu karar, başta Hanefilik olmak üzere Mâlikîlik ve Hanbeliliğin, Şafiî mezhebinin hakim olduğu bölgede güç kazanmasına hizmet ederek ilmi bir hareketlilik yanında rekabeti de doğurur. Bir Mâlikî fakihî olan İbnü'l-Hâc'ın Memlûk Kahiresi'ndeki ilmi faaliyetleri bu zaviyeden değerlendirilmelidir. Hem halk hem ulema düzeyindeki karşılaşmaların artmasının, mezhep mensupları arasında bir rekabeti ortaya çıkarmış olması son derece olasıdır. Bilhassa ulema düzeyindeki bu rekabeti ortaya koyan çalışmalar yapılmış olup Şafiî ve Hanefi mezheplerine mensup İbn Hacer ile Aynî arasındaki tartışmalar bunun en bilinen örneklerindendir. Farklı mezheplerin karşılaşmasının ilmî rekabeti aşan yönlerini de hesaba katmak gerekir. Bu bağlamda mezhep imamlarının yorum farkına bağlı olarak ortaya çıkan bazı uygulamalar, bunu garipseyen farklı mezhep mensuplarınca bid'at kapsamında değerlendirilebilir. Kanaatimizce İbnü'l-Hâc'ın Memlûk Kahiresi'nde şahit olduğu ve bid'at olarak nitelendirdiği bazı şeyler bunun bir tezahürü olmalıdır.

İbnü'l-Hâc'ın ilmi hayatını geçirdiği tarihsel bağlam söz konusu olduğunda bahsi geçen göç dalgalarının sosyal hayata etkileri mutlaka göz önünde bulundurulmalıdır. Bilhassa Memlûkler'in başkenti Kahire geniş çaplı göçler nedeniyle demografik bakımdan büyük değişime uğrar. Etnik köken, kültürel arka plan, mezhebi kimlik vb. bakımlardan farklı çok daha fazla insana ev sahipliği yapmaya başlayan bölgede, her bir farklılığın halk tabanında birtakım çatışmaları beraberinde getirmesi kaçınılmazdır. Demografik yapıdaki en esaslı değişim ise Memlûkler'in hakimiyetiyle birlikte Türk nüfusun ciddi oranda artmasıdır.¹⁵ Şehre yerleşen Türkler yerel halktan oldukça farklı bir kültürün yanı sıra bölgedeki çoğunluğun aksine Hanefi mezhebine mensuptur. Bu durumun Şafiî mezhebine mensup Arap ya da Araplaşmış yerel halk ile aralarında bir gerilim yarattığını tahmin etmek zor değildir. Söz konusu toplumsal yapının bid'at algısını ve aralarında İbnü'l-Hâc'ın *Medhal*'inin de bulunduğu literatürünü nasıl etkilediği üzerinde durulmalıdır. Zira bilhassa iki etnisitenin taşıdığı kültürel kodlar toplumsal hayatta çok farklı tutum ve uygulamaların ortaya çıkmasına sebep olurken, sonradan Müslüman olan Türkleri bid'at suçlamalarıyla karşı karşıya getirebilecek bir mahiyet arz eder. Makalenin ilerleyen kısımlarında daha ayrıntılı değinilecek olan her iki kültürde kadına bakışın farklılığı burada örnek olarak zikredilebilir. Nitekim İbnü'l-Hâc *Medhal*'de kadınların sosyal hayattaki görünürlüklerinin yol açtığını düşündüğü bid'atlara geniş yer ayırmıştır.

Memlûkler döneminde bid'at tartışmalarıyla gündeme gelen alanlardan bir diğeri tasavvuftur. Bu dönemde son derece güç kazandığı anlaşılan tasavvuf hareketi, bilhassa vahdet-i vücud tartışmaları bağlamında İbn Teymiyye (ö. 728/1328) gibi dönemin önde gelen bazı alimlerinin ciddi eleştirilerine

¹³ Ayaz, *Memlûkler (1250-1517)*, 87; Burak Gani Erol, "Memlûkler Döneminde Başkadılarının Tayin ve Azillerindeki Usulsüzlükler", *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi* 15/1 (2020), 185.

¹⁴ Mehmet Fatih Yalçın, *Bahrî Memlûkler Döneminde Dımaşk Kâdilkudatları* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ph.D., 2016), 27-29.

¹⁵ Ayaz bu dönemde dört milyonluk Kahire nüfusunun yaklaşık bir milyonunu Türklerin oluşturduğunu ifade eder: Ayaz, *Memlûkler (1250-1517)*, 117.

muhatap olur. Hem ilmi yönü hem de aktivist kişiliğiyle ön plana çıkan İbn Teymiyye, başta fıkıh ve kelam olmak üzere İslami ilimlerin hemen her alanında kendini yetiştirmiş; bilhassa Moğollara karşı yapılan savaşlara bizzat katılmış hatta bazılarının düzenlenmesine ön ayak olmuştur. İlmi anlamdaki yetkinliği ve mücadeleci kişiliğiyle geniş bir taraftar kitlesine sahip olan alimin fikirleri hem dönemine hem de sonrasına etki etmiştir.¹⁶ İbn Teymiyye hayatının büyük bir kısmında vahdet-i vücud anlayışı ve bunu kabul eden tasavvufçularla mücadele etmiş, vahdet-i vücud anlayışının, Allah'ın beşerde tezahürü anlamındaki hulul ile aynı anlama geldiğini savunmuştur. Bid'at karşıtlığıyla ön plan çıkan İbn Teymiyye'nin, vahdet-i vücud anlayışı gibi birtakım tasavvufi görüşleri, karşı olduğu bid'atların merkezine yerleştiği anlaşılmaktadır.¹⁷

Esasında İbn Teymiyye öncesinde de bölgede yaşamış ve tasavvufi birtakım anlayış ve uygulamaları bid'at ile ilişkilendiren ve buna yönelik eserler telif eden alimler mevcuttur. Dolayısıyla İbnü'l-Hâc'ın yaşadığı dönem ve coğrafyada öteden beri tasavvufa karşı eleştirel bir damar mevcuttur. Diğer yandan Memlûkler döneminde iktidarın mutasavvıfları destekleyici politikalar benimsediği görülür. Rifaiyye, Şazeliyye, Bedeviyye, Dusukiyye gibi birtakım tarikatlar Memlûkler döneminde kurulmuş; bazı Memlûk sultanları bu tarikatların müritleri arasında yer almış, bölgedeki tasavvuf ehline tahsis edilen ve görevlileri bizzat sultanlar tarafından atanan tekke, ribat ve zâviye benzeri yapıların sayısı artmıştır.¹⁸ Netice itibarıyla hem tasavvufi anlayışın son derece canlı olması hem de buna yönelik güçlü bir eleştirel damarın varlığı, tasavvufi bazı görüş ve tutumların, aralarında *Medhal*'in de bulunduğu bid'at literatüründe tartışılmasını beraberinde getirmiştir.

2. İbnü'l-Hâc'a göre bid'atın tanımı ve kapsamı

İbnü'l-Hâc'a göre "dinin aslı", *Medhal*'deki kendi ifadesiyle "çokça ibadet ve zikirden önce bid'atlerden dini korumaktır."¹⁹ Dolayısıyla temel motivasyonunun, Memlûkler'in ilk asrında İslam dünyasının merkezi sayılabilecek bir konuma yerleşen Kahire'de son derece yaygın olduğunu düşündüğü bid'atlarla mücadele olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. İbnü'l-Hâc'ın bid'atlarla mücadeleyi bu denli önemsemesinin arka planında Mâlikî mezhebine mensubiyetinin etkisi söz konusu edilebilir. Mâlikîlik, Hristiyan nüfus ile ciddi bir etkileşimin yaşandığı Endülüs Müslümanlarının ana mezhebi olmuştur. Mâlikî alimlerin, söz konusu etkileşim sonucu Müslüman toplumda ortaya çıkması muhtemel birtakım uygulamalara karşı tetikte olması ve bunlara ön almaya çalışması beklenen bir durumdur. Nitekim bid'at literatürüne erken dönemden itibaren katkıda bulunan İbn Vaddâh, Ebu' Bekir et-Turtuşî (ö. 520/1126) ve Şatıbî (ö. 790/1388) gibi birçok Mâlikî müellifin bulunması bunun bir tezahürüdür. Bu bağlamda Mâlikî gelenekten tevarüs ettiği bid'at hassasiyeti, son derece farklı dini ve kültürel arka plana sahip bir toplumda ilmi faaliyetlerini sürdüren İbnü'l-Hâc'ı harekete geçirmiş olmalıdır. Zira böyle bir toplumda yeni ve dinin aslından olmadığını düşündüğü birçok uygulamayla karşılaşacağına şüphe yoktur.

¹⁶ Ferhat Koca, "Takıyüddin İbn Teymiyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 391-392.

¹⁷Th Emil Homerin, "Memlûklar Dönemi Mısır'ında Süfiler ve Tasavvuf Aleyhtarları", çev. Salih Çift, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/1 (2002), 250; Ahmet Yalçın, "İbn Teymiyye'de Selefi Düşünce-Tasavvuf İlişkisi", *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 9/1 (2019), 139-156.

¹⁸ Yiğit, "Aynî'yi Yetiştiren Memlûklar Dönemi İlmi Hareketine Genel Bir Bakış", 35, 42-42.

¹⁹ İbnü'l-Hâc el-Abderî, *el-Medhal* (Kahire: Dâru't-Turâs, 1981), 1/80.

İbnü'l-Hâc'a göre sünnetin yerine ihdas edilen her şey bid'attir. Zira eserinde insanların Hz. Peygamber'in birçok sünnetini terk ettiklerini bunun yerine kendi adetlerini sünnetin yerine ikame ettiklerini vurgular. Dolayısıyla onun bid'at anlayışını tespit etmek için öncelikle sünnetten ne anladığına bakılmalıdır. *Medhal'* de verdiği bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla, İbnü'l-Hâc'a göre sünnet, Nebi'nin emir ve nehiyler hususundaki tasarruflarıdır. Nebi'nin yaptığı veya işaret ettiği her şeyin Rabbinden olduğunu düşünen İbnü'l-Hâc, bunlardan bazılarının farz kılındığını, bazılarının farziyet ifade etmeyip sünnet olduğunu belirtir. Dolayısıyla ona göre sünnet, Nebi'nin âdeti ve yoludur.²⁰

Bir fakih olan İbnü'l-Hâc'ın sünneti fıkıhçıların genel yaklaşımına uygun olarak Hz. Peygamber'in farz olmayan tasarrufları olarak tanımlaması oldukça doğaldır. Burada üzerinde durulması gereken birkaç husus göze çarpar. Bunlardan birincisi onun sünneti Hz. Peygamber'in emir ve nehye yönelik tasarruflarıyla sınırlı tutmasıdır. Başka bir deyişle İbnü'l-Hâc, Hz. Peygamber'in yapıp ettiklerinin tümünü sünnet kapsamına almamaktadır. Burada akla sünnetin kapsamıyla ilgili tartışmalar gelmektedir. Hz. Peygamber'in her tasarrufunu sünnet olarak değerlendirenlere göre sünnetin kapsamı çok daha genişken, Hz. Muhammed'in yalnızca peygamber sıfatıyla yaptığı tasarrufları sünnet kabul edenlere göre bu kapsam daralır. İbnü'l-Hâc'ın bu tartışmanın tam olarak neresinde olduğunu söylemek güçse de onun sünneti emir ve nehiy tasarruflarıyla ilişkilendirerek bir anlamda kapsamı daraltması, meseleye yaklaşımına dair bir fikir verir. Tekrar onun kurduğu sünnet-bid'at dikotomisine döndüğümüzde Hz. Peygamber'in emir ya da nehiy yoluyla aktardığı sünnetlerinin yerine ikame edilen her şey İbnü'l-Hâc'a göre bid'at kapsamına girmektedir.

İbnü'l-Hâc'ın *Medhal'* de yaptığı bir başka sünnet tanımında yine sünnet-bid'at karşıtlığı ortaya konur. Buna göre sünnet öncekilerin uygulamasının takip edilmesi, bunun dışındaki bid'atların terk edilmesidir.²¹ Her iki sünnet tanımında sünnet-bid'at karşıtlığı ortak olmakla birlikte birinci tanımda Hz. Peygamber'in uygulamalarına atıf varken ikincisinde sünnet bunu aşan bir şekilde öncekilerin uygulamalarına teşmil edilir. Öncekilerin uygulamalarının ehemmiyetini vurgulamak için “Asırların en hayırlısı benim asırmıdır, sonra onları takip edenler, sonra da onları takip edenlerdir.”²² hadisini delil getirir. Çünkü ona göre en sakıncalı bid'atların çoğu bu ilk asır ve ondan sonra gelen iki nesilden sonra ortaya çıkmıştır.²³ Burada ilk olarak üzerinde durulması gereken, İbnü'l-Hâc'ın öncekilerin uygulamalarını sünnet kapsamına dahil ederken neyi kastettiğidir. Bu ifadesine göre o, ilk nesillerin de tıpkı Hz. Peygamber gibi Müslümanların uyması gereken sünnetler ihdas edebileceğini mi düşünmektedir? İlk tanımda sünneti sadece Hz. Peygamber'e nispet etmesi de göz önünde bulundurularak İbnü'l-Hâc'ın ilk nesillerin uygulamalarına atfettiği önemin, bu uygulamaların Hz. Peygamber'in sünnetini muhafazadaki rolüyle alakalı olduğu söylenebilir. Buna göre Hz. Peygamber'in sünnetine yakın olmaları ve bunu doğru bir şekilde hayata geçirmeleri bakımından ilk nesillerin uygulamalarının bilinmesi önem arz eder. Bu yaklaşım onun Mâlikî mezhebine mensubiyetiyle ilişkilendirilebilir. Medine ehlinin amelini dinî bir delil olarak ön plana çıkaran İmam Malik, bunu dine kaynaklık bakımından hadis rivayetlerinin üzerinde konumlandırır. Öyle ki, ona göre amelu ehli

²⁰ İbnü'l-Hâc, *Medhal*, 1/300.

²¹ İbnü'l-Hâc, *Medhal*, 2/267

²² Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail Buhârî, *el-Câmi'u's-şâhih*. thk. Mustafa Dîb el-Boga (Şam: Dâru İbn Kesîr/Dâru'l-Yemâme, 1414/1993), “Şehâdat”, 9 (No: 2509); “Fedâil”, 1 (No: 3451).

²³ İbnü'l-Hâc, *Medhal*, 1/ 300

Medine'ye muhalefet eden rivayetler kabul edilmez. İmam Malik'in ameli ehl-i Medine'ye verdiği değer, Hz. Peygamber'in vefatından sonra onun sünnetine bizzat tanıklık eden sahabenin ve sahabe sonrası burada yaşayan iki neslin, çoğunluğun uygulaması yoluyla aktarılan sünnete muttali olmalarıyla alakalıdır. Ona göre bu şekilde aynı nesilden çok sayıda insanın uygulama yoluyla bir sünneti aktarması tek kişinin haber vermesi suretiyle aktarmasından daha güvenilirdir. İbnü'l-Hâc'ın da Malik'in bu yaklaşımını benimsediği anlaşılır. Eserin muhtelif yerlerinde²⁴ Malik'in ameli ehl-i Medine teorisine yönelen eleştirilere cevap vermesi bunun göstergesidir. Yine verdiği bu cevaplardan birinde Malik'in "Amel sözlerden (hadislerden) daha sağlamdır."²⁵ sözünü alıntılanması da bu bağlamda değerlendirilebilir. Zira bu ifadeden anlaşıldığı üzere amelden ve dolayısıyla ilk nesillerin uygulamasından kastedilen, Hz. Peygamber'in sünnetinin aktarımıdır. Netice itibariyle İbnü'l-Hâc'a göre ilk üç neslin bilip yapmadığı, onlardan sonra ortaya çıkan her şey bid'at kapsamına girmektedir.

İbnü'l-Hâc'ın kendi dilinden bir bid'at tanımının varlığı meseleye yaklaşımını anlamada işimizi kolaylaştırır. *Medhal*'de bid'at tanımı olarak değerlendirilebilecek iki ifade mevcuttur. Bunlardan müellifin doğrudan kendi ifadesi olan birinci tanıma göre Şeriatın aslında olmayan, bilinmeyen her şey bid'attır, her bid'at dalalettir ve kabul edilmez.²⁶ İkinci tanım ise doğrudan kendisine ait olmayıp alimlere nispet edilir: "Âlimlere göre bid'at, kişinin kendiliğinden icat ettiği ve daha önce başkaları tarafından yapılmamış bir şeydir."²⁷ Bu iki tanım esasında tarih boyunca bid'at bağlamında söz konusu olan iki yaygın yaklaşıma tekabül etmektedir. Birinci yaklaşım sahipleri bid'atın sadece Kur'an ve sünnetle sabit olmuş konularda ortaya çıkabileceğini savunur. Dolayısıyla bunlar dışında kalan meselelerde ortaya çıkan yeniliklerin bid'at bağlamında değerlendirilemez. Bu grubun ekseriyetle bid'at karşıtı eserler telif eden Mâlikî ve Hanbeli ulemadan teşekkül ettiği anlaşılmaktadır.²⁸ İkinci yaklaşıma göre ise bid'at, Hz. Peygamber sonrasındaki süreçte ortaya çıkan her türlü yeniliği kapsar. Bu ikinci yaklaşım sahiplerinin kelime manasından çok da uzak olmayan bir bid'at tanımı benimsedikleri söylenebilir. Ancak her türlü yeniliği içine alan ikinci bid'at tanımı birtakım problemleri beraberinde getirir. Yeni her şeyin bid'at sayılması kaçınılmaz olarak insanların yararına olan birçok şeyin de bu kapsama alınmasına neden olabilir. Bu çıkmazın fark edilmesiyle erken dönemden itibaren bid'atı olumlu ve olumsuz olmak üzere ikiye ayırma çabaları söz konusu olur. Bu ayrımı ilk yapanın İmam Şafiî olduğu kabul edilir. Esasında ilk görüş sünnet olarak kabul edilen uygulamalar bağlamında olmadığı ya da onların yerine ikame edilmediği müddetçe yeni ortaya çıkan şeyleri bid'at kapsamında değerlendirmede yeni her şeye karşı değildir. Dolayısıyla ikinci görüş sahiplerinin olumlu bid'at kapsamında kabul ettiği birçok şeye bid'at-ı hasene gibi bir nitelemede bulunmalar da karşı olmadıklarını söylemek mümkündür.²⁹ İki yaklaşımın ayrıştığı en temel nokta, bilhassa sünnetle belirlenmiş alanda ortaya çıkan yeniliklere karşı tutumun nasıl olacağıdır. İlk grup bu alanda ortaya

²⁴ İbnü'l-Hâc, *Medhal*, 1/128,179; 2: 39, 244, 268.

²⁵ İbnü'l-Hâc, *Medhal*, 1/128.

²⁶ İbnü'l-Hâc, *Medhal*, 4/258.

²⁷ İbnü'l-Hâc, *Medhal*, 4/259.

²⁸ Rahmi Yaran, "Bid'at", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 6/129.

²⁹ Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn Beyhaki, *Menâkıbu's-Şâfiî*, thk. Ahmed Sakr (Kahire: Dâru't-Turâs, 1970), 1/469; Ali Mahfûz, *Kitâbu'l-İbdâ'* (Kahire: Dâru'l-İ'tisâm, 1956), 25-32; Yaran, "Bid'at", 6/129; Muhammed Yazıcı, "İslâm Düşünce Geleneğinde 'Her Yenilik Bid'attır' Hadisine Yaklaşımlar", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19 (2003), 147-162; Abdulvehhab Gözün, *Sünnet Bid'at Tartışmalarının Mahiyeti ve Değerlendirilmesi* (Rize: Recep Tayyip Erdoğan üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017), 137-171.

çıkan her yeniliğin olumsuz bid'at bağlamında değerlendirilmesi gerektiğini savunurken, Şâfiiler ise daha ılımlı bir tavır sergileyerek temel dinî asıllara muhalefet etmeyen yeni uygulamaların bid'at-ı hasene kapsamına alınabileceğini kabul eder. Bu bağlamda Mâlikîler Mevlid kutlamaları, Regâib gecesi namazı gibi sonradan ortaya çıkan yeni uygulamalara karşı çıkarken, Şâfiî alimler bunları genellikle bid'at-ı hasene kapsamında değerlendirmiştir. İbnü'l-Hâc'ın da Mâlikîlerin bid'at konusundaki genel yaklaşımını benimsediği anlaşılmaktadır. Kitap boyunca bid'at-ı olumlu ve olumsuz şeklinde ikili tasnife tabi tuttuğuna dair bir ifadesine rastlanmaz. O bid'atı hep münker,³⁰ kabîh, mekrûh, bâtıl³¹ gibi olumsuz sıfatlarla niteler. Hatta Regâib namazı örneğinde bunu bid'at-ı hasene olarak kabul eden ulemaya şiddetle karşı çıkar. Burada doğrudan kendi ifadelerine yer vermek tepkisinin şiddetini anlamaya yardımcı olacaktır:

“Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Beni nasıl namaz kılarken gördüyseniz öyle namaz kılın.” Her kim farz olan namaza bir şey eklerse onun fiilini aşmış olur. Böyle bir ziyade yasaklanmıştır ve bir şeyin yasaklanması onun hiç hoş karşılanmadığı anlamına gelir ki bir şeyin hoş karşılanmaması da hasen olmanın zıddıdır. Öyleyse bir kimse nasıl olur da âlimlerin her birinin bunu hasen bir bid'at olarak nitelendirdiğine hükmedebilir? Âlimler kemerler, okullar, köprüler ve benzerlerini inşa etmek gibi şeyleri bid'at-ı hasene olarak nitelemişlerdir.”³²

Bilhassa son cümle İbnü'l-Hâc'ın bid'at meselesine yaklaşımını ortaya koyması bakımından mühimdir. O, Regâib namazı örneğinde sünnetle belirlenmiş bir konuda yeni bir şey ihdasının asla bid'at-ı hasene olarak görülemeyeceğini net bir şekilde ortaya koymanın yanında şayet yeni bir şey hasen bir bid'at olarak nitelenecekse, verdiği örneklerden de anlaşıldığı üzere, bunun ancak sünnet kapsamı dışında bir şey olabileceğini ifade eder.

İbnü'l-Hâc'ın ikili bir bid'at anlayışını benimsememekle birlikte kendisinden önce yapılmış bid'atın beşli tasnifine yer vermesi onun bid'at anlayışıyla ilgili bazı soru işaretlerine yol açabilir. İlk defa İzzeddin b. Abdisselâm (ö. 660/1262) tarafından yapılan bu beşli taksimde bid'atlar amellerin dinî hükümlerine uygun şekilde taksim edilir. Bu bağlamda alimlerin bid'atı beşe ayırdıklarını aktaran İbnü'l-Hâc bunları uygulanması bakımından vâcip, müstehab, mübah, mekruh ve muahharrem bid'atlar şeklinde sıralamaktadır.

Uygulanması vacip bid'ata ilmin yazılmasını, müstehab olan bid'atlara su kemerleri, köprü, medrese ve ribatların inşa edilmesini, yolların temizlenmesini, mübah bid'atlara elek kullanımı ve elleri temizlemek için çöven otu kullanımını, mekruh bid'atlara masa üzerinde yemek yemeyi ve son olarak haram (muahharrem) bid'atlara kadınların 'giyinik çıplaklar' gibi giyinmesini, topuzlarını deve hörgücü gibi yapmalarını örnek verir.³³

İlk aşamada müellifin bu beşli taksimi, katılmadığını belirtmek ve eleştirmek için aktardığı aklı gelir. Ancak taksimi aktardıktan sonra İbnü'l-Hâc'ın buna dair herhangi olumsuz bir değerlendirmede bulunmaması, bu taksimi benimsediği şeklinde de yorumlanabilir. Kitabın genelinde bid'ata olumlu bir

³⁰ İbnü'l-Hâc, *Medhal*, 1/140; 4/259.

³¹ İbnü'l-Hâc, *Medhal*, 4/259.

³² İbnü'l-Hâc, *Medhal*, 4/259.

³³ İbnü'l-Hâc, *Medhal*, 2/257.

anlam yüklemekten kaçınan, bid'at-ı hasene tabirini eleştiren İbnü'l-Hâc'ın burada mübah, müstehab hatta vacib bid'atlardan bahsetmesi ve bunlara örnekler getirmesi başta bir çelişki gibi gözükse de esasında onun yukarıda sunulan bid'at anlayışında bir sapmaya tekabül etmez. Zira verilen örneklerle bakıldığında -muharrem bid'at dışındakilerin- Hz. Peygamber'in dinî mahiyet arz eden sünneti değil örf ile alakalı hususlar olduğu görülür. İbnü'l-Hâc bid'atı Hz. Peygamber'in dinî mahiyetteki uygulamalarına muhalif, doğrudan olumsuz bir şey olarak kabul ettiği için bunlar dışında kalan örfe dair yeniliklerin ona göre zaten bid'at kapsamında olmadığı belirtilmişti. Dolayısıyla İbnü'l-Hâc burada her ne kadar beşli bid'at taksimine yer verse de bunu kendi bid'at anlayışına uyarlayarak yapar.

3. Memlûkler dönemi bid'at tartışmalarının *Medhal'*deki yansımaları

*Medhal'*in muhtevası, İbnü'l-Hâc'ın kendi zamanında yaygın olduğunu düşündüğü bid'atlara karşı bir mücadele içinde olduğunu, işin sadece teorik boyutunu değil pratik boyutunu da ziyadesiyle önemseydiğini net bir şekilde ortaya koyar. Kitabın tamamında karşımıza çıkan bid'atlarla mücadele vurgusu, İbnü'l-Hâc'ın söz konusu mücadelede ne gibi bir yöntem önerdiği sorusunu akla getirir. Burada da yine onun Mâlikî arka planı devreye girer. İmam Mâlik'in "Her yıl daha fazla bid'at ve daha az sünnet ortaya çıkmaktadır." sözüne atıf yapan İbnü'l-Hâc'ın ilk üç nesil Medine ehlinin amelinin esas alınmasını, bid'atlara karşı çözüm olarak gördüğü anlaşılmaktadır. Başka bir ifadeyle o, sünneti en doğru şekilde muhafaza ettiğini düşündüğü ilk üç nesil Medine ehli amelini canlandırmanın, bid'atlarla en etkili mücadele yolu olduğunu düşünmektedir. Bu bağlamda "İslam garib başladı garib devam edecek, garibleri müjdele" rivayetine³⁴ atıf yapar. Kendi döneminde bid'atların sünnetlere üstün geldiğini belirten İbnü'l-Hâc, bu bakımdan hadiste geçen İslam'ın garip devam ettiği dönemin kendi dönemi olduğunu, müjdelenen gariblerin de bidatlerin yayıldığı bu dönemde sünnetleri yeniden canlandırmaya çalışanlar olduğunu ifade eder.³⁵ Kitabın kayda değer bir kısmı bid'atlarla mücadelede başı çeken kimselerin nelere dikkat etmesi gerektiği meselesine ayrılmıştır.³⁶

İbnü'l-Hâc'ın bid'atlarla mücadele için teorik bir alt yapı sunmakla kalmayıp işin pratik boyutunu da önemseyişinin kayda değer göstergelerinden biri, onun kitabında kendi zamanında yaygın olan bid'atlara dair detaylı anlatımlara yer vermesidir. O bid'at olarak gördüğü hususları bu şekilde detaylandırarak onlara karşı daha etkili bir mücadele yürüteceğini düşünmüş olmalıdır. Kitabın bu hususiyeti -önceden de zikredildiği üzere- onu bid'at literatürü kadar sosyal tarihe kaynaklık eden eserler arasına dahil etmeyi de gerekli kılar. Müellifin detaylı anlatımı hangi meselelerin kendi döneminde bid'at bağlamında daha fazla ön plana çıktığını anlamaya da yardımcı olur. Bu bağlamda İbnü'l-Hâc'ın bid'at olarak niteleyerek ayrıntılı olarak ele aldığı konular arasında Mevlid kutlamaları ve Regâib namazı başta olmak üzere özel kabul edilen gün ve gecelerde yapılan bazı uygulamalar, kadınların ev dışı ortamlardaki çoğu tasarrufu, ehl-i kitaba ait olup Müslümanlar tarafından benimsenen bazı merasimler, mescid adabına aykırı gördüğü birtakım uygulamalar ve tasavvuf ehliyle özdeşleşen sema ile raks ön plana çıkar.

İbnü'l-Hâc'ın bid'at bağlamında değerlendirdiği Mevlid kutlamaları devlet eliyle ilk defa Fâtîmîler döneminde gerçekleştirilmiş, Eyyûbîler zamanında kesintiye uğrasa da Memlûkler devrinde

³⁴ Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc Muslim, *Câmi' u's-Sahîh*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Kahire: y.y., 1955), "İman" 232.

³⁵ İbnü'l-Hâc, *Medhal*, 1/66, 301.

³⁶ İbnü'l-Hâc, *Medhal*, 1/85, 112-113, 121, 129, 146; 2/163-164, 263, 266, 276.

kutlamalar çok daha ihtişamlı bir hâl almıştır.³⁷ İbnü'l-Hâc Hz. Peygamber'in doğduğu günü faziletli kabul etmek ve bu günde oruç tutarak hayırlı işlerde bulunmakta ise bir problem görmez. Mevlid'de oruç tutmayı Hz. Peygamber'in kendi doğduğu gün olduğunu belirterek pazartesi günü oruç tutmayı tavsiye ettiği bir rivayete, bu günde hayır işlemeyi ise Hz. Peygamber'in insanların en çok hayır işleyeni olmasına dayandırır.³⁸ Yoksa Mevlid'e has bir oruç ya da hayırlı amel olduğunu düşünmemektedir. Zira bid'at olarak gördükleri tam da Mevlid'e has kılınan bazı uygulamalardır. Her ne kadar bunu iyi bir bid'at kabul eden alimler varsa da³⁹ Hz. Peygamber dönemi ve sonrasındaki ilk nesillerde böyle bir kutlamanın bulunmamasından dolayı bunu bid'at kabul eden genel Mâlikî eğilime uygun olarak İbnü'l-Hâc, Mevlid kutlamalarını bid'at kapsamına dahil eder. Müellifin bu meselelere değinirken değindiği ayrıntılar, o dönemde bid'at bağlamında nelerin tartışıldığına dair fikir vermektedir. Örneğin müzik aletlerinin çalınmasına dair ayrıntılı açıklamalarda bulunarak o dönemde kullanılan müzik aletlerini sıralayan İbnü'l-Hâc'ın bu meselenin üzerinde titizlikle durması, başka bir kesim tarafından bu müzik aletlerinin yaygın şekilde kullanıldığının ve kullanımının bid'at olarak görülmediğinin ifadesidir. Dolayısıyla müzik aletlerinin kullanımı bağlamında bu dönemde farklı görüşlerin söz konusu olduğu anlaşılmaktadır. Bunu bid'at kapsamına alan İbnü'l-Hâc, Malik, İbn Salah gibi ulemaya atıf yaparak görüşünü desteklemeye çalışır.⁴⁰

İbnü'l-Hâc'ın bid'at kapsamına aldığı mevlid uygulamaları arasında kadınların kabir ziyaretinde bulunması,⁴¹ müzikli kutlama yapmaktan kaçınan bazılarının bunun yerine seslerini yükselterek toplu zikirde bulunmaları,⁴² yine bazı kimselerin Mevlid kutlamaları sırasında *Sahih-i Buhârî* veya başka hadis kitaplarını okuması,⁴³ Mevlid okutmanın insanlardan para toplama aracı olarak görülmesi,⁴⁴ kendisi doğrudan bir bid'at olan kısıacılığın bu kutlamalar esnasında son derece canlı bir hal alması⁴⁵ vb. hususlar yer almaktadır. Bunların her biri esasında müellifin döneminde Mevlid bağlamında nelerin insanlar arasında bid'at tartışmalarına yol açtığına dair fikir vermektedir. Onun zikrettiği hususların kendi dönemine has olmayıp bunların öteden beri yapılagelen ve bid'at olup olmadığı tartışılan uygulamalar olabileceği akla gelebilir. Bu bakımdan İbnü'l-Hâc'ın kendi döneminde bu uygulamalar mevcut olmadığı halde bunları naklen eserine almış olabileceği ihtimali bir kenara bırakılmamalıdır. Bununla birlikte müellifin satır aralarına gizlediği bazı ipuçları bu uygulamaların tam da onun döneminde mevcut olduğuna işaret etmektedir. Bu uygulamalardan bazılarını bizzat kendisinin şahit olduğuna delalet eden kelimeler kullanması,⁴⁶ bazılarının yaşadığı şehir Kahire'de gerçekleştiğine delalet eden belirli yer isimleri vermesi⁴⁷ bu bağlamda zikredilebilir. Yine kısıacıların

³⁷ Ayrıntılı bilgi için bk. Ahmet Özel, "Mevlid: Tarihi ve Dinî Hükümü", *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 12 (2002), 235-246.

³⁸ İbnü'l-Hâc, *Medhal*, 2/2-3.

³⁹ Özel, "Mevlid", 244-245.

⁴⁰ İbnü'l-Hâc, *Medhal*, 2/2.

⁴¹ İbnü'l-Hâc, *Medhal*, 2/16-18.

⁴² İbnü'l-Hâc, *Medhal*, 2/24-25.

⁴³ Hadis okumanın en önemli ibadetlerden olduğunu belirten İbnü'l-Hâc'ın burada bid'at olarak değerlendirdiği husus bunun Mevlid kutlamalarına has bir uygulama olarak yapılmasıdır: İbnü'l-Hâc, *Medhal*, 2/25. Mevlidde *Sahih-i Buhârî* veya başka hadis kitaplarının okunması adedinin İbnü'l-Hâc'ın döneminde mi yoksa daha öncesinde mi ortaya çıktığını tespit etmek zordur.

⁴⁴ İbnü'l-Hâc, *Medhal*, 2/25-26.

⁴⁵ İbnü'l-Hâc, *Medhal*, 2/12-14.

⁴⁶ "Hâza nuşâhiduhu" ifadesi buna örnektir: İbnü'l-Hâc, *Medhal*, 2/16.

⁴⁷ Kadınların ziyaret ettikleri mekanlar arasında Hz. Hüseyin'in başının medfun olduğuna inanılan "Seyyid Hüseyin" Camii ve Hz. Ali'nin soyundan gelen "Seyyide Nefise"nin türbesini zikretmesi örnek verilebilir: İbnü'l-Hâc, *Medhal*, 2/17.

faaliyetine dair doğrudan kendi döneminden verdiği bir örnek dikkat çekicidir. İbnü'l-Hâc kıssacılık ile ilgili hususlara değindikten sonra döneminin muteber şeyhlerinden birinin, kıssacı bir kadına evinin kapılarını açtığı ve insanların orada onu dinlemeye geldiğine dair bir malumatın kendisine ulaştığını isim vermeden belirtir.⁴⁸ Burada bunu yapan kişinin bir şeyh olduğu bilgisi mühimdir. Zira bu bilgi onun yaşadığı ilmî muhitteki bütün ilim ehlinin kıssacılığı bir bid'at olarak değerlendirmedişinin açık bir ifadesidir.

İbnü'l-Hâc bazı gecelere özel ibadetlerin bid'at olduğunu, bu konularda varit olan hadislerin zayıf olup bunlardan hareketle bu gecelerde büyük camilerde cemaatle kılınan namazların meşrulaştırılamayacağını savunur.⁴⁹ Belirli gecelerde yapılan ibadetlerin bid'at olduğu kabulü İbnü'l-Hâc öncesinde de mevcuttur. Bid'at literatürü alanında müstakil eser veren ilk Şâfiî müellif kabul edilen Ebû Şâme el-Makdisî (ö. 665/1267) *el-Bâis alâ inkârî'l-bida' ve'l-havâdis* adlı eserinde Berat ve Regâib gecelerinde kılınan namazları münker bid'atlar kapsamına dahil eder.⁵⁰ Regâib namazına şiddetle karşı çıkan ve bunu tartışmasız bir bid'at kabul eden alimlerden bir diğeri, aynı zamanda beşli bid'at taksiminin nispet edildiği İzzeddin b. Abdisselâm'dır. O Regâib namazına dair görüşlerini, bu namazın iyi bir bid'at olduğunu savunan İbn Salah ile yaptığı bir münazarada ayrıntılı bir şekilde dile getirir. Ona göre Regâib namazının açık bir bid'at olduğunun en açık delili, Şeriat'a ve ahkama dair her şeyi derleyen ve bu alandaki temel eserleri veren sahabe, tabiun ve tebe-i tabiun neslinden hiç kimsenin bu namaz hakkında herhangi bir bilgiyi aktarmamasıdır. Yine sonraki dönemlerde de uzunca bir müddet bu namazın kılındığına dair bir bilgi söz konusu değildir.⁵¹ İbn Abdisselâm Turtuşî'den nakille Regâib namazının Kudüs'te hicri 480 yılında kılınmaya başlandığı bilgisini paylaşır. Yine onun Regâib namazına karşı çıkarken dile getirdiği hususlar arasında bu namazın sünnet olan namazın kılınına aykırı bir surette eda edilmesi gelir. Zira bu namazın kılınışı şekli namazın sünnetlerinden olan huşu ile edaya imkan vermediği gibi yine cemaatle camide kılınması sebebiyle nafil namazın evde kılınması sünnetine de aykırıdır.⁵² İbnü'l-Hâc öncesi Regâib namazını bid'at kapsamında değerlendiren ulemaya mukabil İbn Salah gibi bunu kötü bid'atlar kapsamında değerlendirmeyip halkın ona teveccühünden dolayı bu namazın kılınmasını olumlu karşılayan alimler de mevcuttur. İbnü'l-Hâc'ın eserinde Regâib namazına oldukça geniş yer ayırması, kendi zamanında da bu meselede ciddi tartışmalar yaşandığının göstergesi olarak değerlendirilebilir.

İbnü'l-Hâc'a göre Regâib namazının bir bid'at olduğunun delili onun 5. asırda ortaya çıkan, öncesinde bilinmeyen bir şey olmasıdır.⁵³ Bu görüşünü desteklemek için kendinden önceki ulemanın sözlerine atıf yaptığı alimler arasında İmam Malik ve Nevevî (ö. 676/1277) bulunmaktadır. Bunlardan İmam Malik'in Regâib namazını mekruh olarak nitelediğini belirtmesi⁵⁴ Regâib namazına dair tartışmaların oldukça eskiye dayandığını göstermektedir. Ulemanın ekseriyetle bunu mekruh bir bid'at

⁴⁸ İbnü'l-Hâc, *Medhal*, 2/13.

⁴⁹ İbnü'l-Hâc, *Medhal*, 1/291 vd.

⁵⁰ Ebû Şâme el-Makdisî, *el-Bâis alâ inkârî'l-bida' ve'l-havâdis* (Kahire: Dâru'l-Hudâ, 1978), 44.

⁵¹ Cemal Sofuoğlu, "Regâib Namazı Üzerine Bir Münazara", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7 (1992), 20-21, 23. Sofuoğlu, İzzeddin b. Abdisselâm ile İbn Salah arasındaki söz konusu münazaranın yer aldığı risalenin şahsî kütüphanesindeki yazma bir eserin içerisinde yer aldığını fark ederek bunu neşretmiştir.

⁵² Sofuoğlu, "Regâib Namazı Üzerine Bir Münazara", 21.

⁵³ İbnü'l-Hâc, *Medhal*, 4/254.

⁵⁴ İbnü'l-Hâc, *Medhal*, 4/294.

olarak kabul ettiğini belirten müellif, konuya dair Nevevî'den uzunca bir alıntıda bulunur. Memlûklerin erken döneminde etkinlik gösteren bir alim olması hasebiyle Nevevî'nin konuya dair ifadelerine göz atmak faydalı olacaktır. Nevevî Receb ayının ilk Cuma günü kılınan Regâib namazının sünnet mi, fazilet mi, yoksa bid'at mi olduğuna dair soruya şu cevabı verir:

“Bu sorunun cevabı şudur: Bu namaz son derece çirkin bir bid'attır ve içinde birçok kabul edilemez şey barındırır. Bu yüzden onu terk etmek, ondan kaçınmak ve onu işleyeni kınamak gerekir ve idareci -Allah onu başarılı kılsın- insanları onu yapmaktan alıkoymalıdır, çünkü o bir çobandır ve her çoban sürüsünden sorumludur. Âlimler bu bid'atı ve failini kınama, kötüleme konusunda kitaplar telif etmişlerdir. (Diğer yandan) Birçok beldede bu bid'atı işleyen insanların çokluğu veya bu bid'atın *Kûtü'l-kulûb*, *İhyâ ulûmi'd-dîn* ve benzeri kitaplarda zikredilmesi onu aldatmamalıdır. Çünkü bu bid'at geçersiz (bâtıl) bir bid'attır.”⁵⁵

Nevevî'nin ifadelerinde Regâib namazına dair tartışmalara ışık tutacak bilgiler yer alır. Regâib namazı sahih bir rivayete dayanmadığı ve birçok alim tarafından kötü bid'atlar kapsamına dahil edildiği halde Memlûkler döneminde bunun geniş halk kesimlerince camilerde yaygın şekilde eda edilmesinin ardında, güçlü bir tasavvufî damar olduğu anlaşılmaktadır. Zira Nevevî'nin insanların üzerindeki tesirini ima ederek zikrettiği kitaplardan *Kûtü'l-kulûb*, Ebû Tâlib el-Mekkî'nin (ö. 386/996) telif ettiği tasavvufî içerikli bir eserdir. Hicri 4. asırda tasavvufî hareketin sistematize edilmesinde rol oynayan mutasavvıflardan el-Mekkî'nin *Kûtü'l-kulûb*'u sonraki süreçte telif edilen tasavvuf eserlerinin önde gelen kaynaklarından biri olmuştur. Nevevî'nin zikrettiği diğer eser olan Gazzâlî'nin *İhyâsı* bunlardan biridir.⁵⁶ Tasavvufî yönü ağır basan *İhyâ*'nın -zaman zaman eleştirilere muhatap olsa da- İslam düşüncesi üzerindeki tesiri çok daha derin olmuştur. Tesir gücü yüksek her iki eserde de Regâib gecesi namazını destekleyecek malumata yer verilmesi,⁵⁷ bu namazın insanlar arasında yaygınlaşmasında tasavvufî hareketin mühim bir rol oynadığını göstermektedir.

İbnü'l-Hâc'ın Regâib namazına karşı en temel delili Hz. Peygamber'in sünnetinde böyle bir namazın bulunmamasıdır. Bu bağlamda o Hz. Peygamber'in kıldığını ve kılınmasını emrettiği namazları iki bayram namazı, tutulma namazı, korku namazını, yağmur duası namazı, teheccüd ve hasta namazını olarak sıralar. Ona göre Hz. Peygamber bütün namaz çeşitlerini açıklamış, hiç kimseye onlara bir şey ekleme veya onlardan bir şey çıkarma imkânı bırakmamıştır. Eğer onun yaptığından daha fazlasını dine ilave etmek haramsa, Regâib namazında olduğu gibi bir namaza özel bir isim ve zaman verilmesi bu işin haramlığını arttırır. İbnü'l-Hâc'a göre 5. asırdan itibaren yaygınlaşan bu namazın camilerde cemaatle kılınmasının meşruiyetine dair herhangi bir şer'i delil bulunmamaktadır.⁵⁸

⁵⁵ İbnü'l-Hâc, *Medhal*, 4/259.

⁵⁶ Bilal Saklan, “Kûtü'l-kulûb”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2002), 26/501-502; Mustafa Çağrıncı, “İhyâ ulûmi'd-dîn”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/10-13.

⁵⁷ El-Mekkî *Kûtü'l-kulûb*'da faziletli günlerin ihyası bağlamında bu günlerin hangileri olduğunu sayarak her rekatında ihlas suresinin on kez okunduğu bir tür namazdan bahseder. Ancak o bu faziletli günler arasında Receb ayının ilk, on beş ve yirmi yedinci gecelerini sayarken Regâib gecesine denk geldiği düşünülen ilk Cuma gecesinden bahsetmez: Ebû Tâlib el-Mekkî, *Kûtü'l-kulûb* (Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2005), 114. Gazzâlî ise el-Mekkî'den aktardığı anlaşılan bu bilgilere ilaveten doğrudan Receb ayının ilk Cuması kılınan on iki rekatlık namazla ilgili Hz. Peygamber'e isnad edilen rivayeti nakleder. Ancak o bu namaza Regâib değil Receb namazı der: Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî, *İhyâ'ü 'ulûmi'd-dîn* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1982), 1/202, 361.

⁵⁸ İbnü'l-Hâc, *Medhal*, 4/259-260.

Kadınların ev dışına çıkarak farklı ortamlarda bulunmaları İbnü'l-Hâc'ın bid'at bağlamında üzerinde en fazla durduğu konuların arasında yer alır. Öyle ki o bu konuyu "Zaruret Halinde Kadınların Nasıl Dışarı Çıkması Gerekliğine Dair Sünnet" başlığı altındaki çok sayıda alt başlıkta ele almaktadır. İbnü'l-Hâc açıkça şer'i bir zaruret bulunmadıkça kadınların dışarı çıkmalarının caiz olmadığını ifade eder.⁵⁹ Mecbur kalıp dışarıya çıktıklarındaysa uymaları gereken sünnetten habersiz olduklarını savunur ve kendi zamanındaki genel panoramayı tasvire girişir. Ona göre sünnet kadınların dışarıda kenardan, duvar dibinden yürümeleridir. Bununla ilgili Ebû Dâvud rivayetini delil getirir.⁶⁰ Ancak kendi zamanında durumun bundan oldukça farklı olduğunu düşünmektedir. Zira kadınlar süslenerek dışarı çıkmakta ve yolun ortasından yürümektedir. Bu da takvaya riayet etmeyen erkeklerin onlarla ihtilatına sebebiyet vermektedir. Müellif Ebû Dâvud rivayeti dışında herhangi bir muteber hadis kaynağında yer almayan rivayetlerle de görüşünü desteklemeye çalışır. Ona göre bu konuda ideal olanı selefin dile getirdiği üzere bir kadının ömrü boyunca üç kez dışarı çıkmasıdır: Kocasıyla nikahlandığında onun evine giderken, anne ve babasının cenazesi için ve kendi ölümünde kabre defnedilmek üzere.⁶¹ İbnü'l-Hâc'ın dayanakları son derece tartışmaya açık bu görüşü, başka bir çalışmanın konusudur. Burada, Hz. Peygamber zamanında sahabe kadınlara dair aktarılan birçok rivayette onların ev dışında hayatın hemen her alanında varlık gösterdikleri nakledilirken⁶² İbnü'l-Hâc gibi ilk nesillerin uygulamasını sünnet bağlamında son derece önemseyen bir müellifi, kadınların dışarı çıkması konusunda bu derece katı bir tutum sergilemeye neyin sevk ettiği üzerinde durulacaktır.

Medhal'in satır aralarında kullanılan bazı ifadeler, konunun tarihî arka planını netleştirmeye yardımcı olur. Örneğin İbnü'l-Hâc'ın çokça dışarıya çıkan ve ev dışında birçok mekanda bulunan kadınları, kocaları evde otururken dükkanlarda alım satım yapan Frenk (ifrinc) kadınlarına benzetmesi bunlardan biridir.⁶³ Onun, ihtiyaçlarını karşılayacak birileri varken çeşitli sebeplerle dışarıya çıkan kadınları Frenk kadınlarına benzetmesi, Müslüman kadınların onlardan etkilendiğine dair bir ima taşır. Nitekim Haçlı seferleri sonrası bölgeye gelerek yerleşen ve Frenk olarak adlandırılan Hristiyanların varlığı düşünüldüğünde sosyal hayatın birçok alanında çeşitli etkileşimlerin olması muhtemeldir. Kadınların sosyal hayattaki görünürlüğünün az olduğu bir ortamda ev dışında varlık gösterenlerin sayısı arttıkça bunun diğer kadınları da teşvik edeceğini düşünmek yanlış olmayacaktır. Kanaatimizce İbnü'l-Hâc'ın temel problem olarak gördüğü tam da bu görünürlüktür. Kadınların deniz kenarında ikametine dair başlık altında değindiği hususlar bu kanaati desteklemektedir. Müellife göre deniz kenarı insanların ve gemilerin geçiş güzergahında bulunduğundan kadınların deniz kenarındaki evlerde ikamet etmeleri durumunda buradan geçenlerin onları görmeleri kuvvetle muhtemeldir. Dikkat edileceği üzere bu örnekte kadınlar dışarıya çıkmadıkları halde başkalarının onları görme ihtimali bulunan bir evde oturmaları, dolayısıyla görünür olma ihtimalleri dahi İbnü'l-Hâc'ı harekete geçirmeye yetmiştir. Bu şekilde bir kadını görerek beğenen kişi, rızasıyla ya da zorla ona ulaşmaya çalışabileceğinden bu durum büyük bir kötülüğün ortaya çıkmasına neden olur. Dolayısıyla kadınların deniz kenarında ikametine müsaade edilmemelidir. İbnü'l-Hâc buna dair görüşlerini de hadislerle

⁵⁹ İbnü'l-Hâc, *Medhal*, 2/18.

⁶⁰ Süleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, thk. Şuayb Arnaût (Beyrut: Dâru'r-Risâle, 2009), "Edeb", 179.

⁶¹ İbnü'l-Hâc, *Medhal*, 1/244-246.

⁶² Bilgi için bk. Ali Toksarı, "Hz. Peygamber Devrinde Kadın", *Diyanet İlmî Dergi* 29/4 (1993), 67-80.

⁶³ Frenk kadınları için "Nisâü'l-ifrinc" ifadesi kullanılır: İbnü'l-Hâc, *Medhal*, 1/146.

desteklemeye çalışır. Ancak onun burada yer verdiği rivayetler doğrudan başlıktaki konuyla alakalı değildir. Örneğin deniz kenarına ev yapılmamasını Hz. Peygamber’e isnat edilen “yollarda oturmayın” emrine bağlar. Ona göre deniz kenarında oturmak da yollarda oturmak gibidir, zira buradan da birçok tekne geçer. Denizden geçen teknelerdeki kimseler ise bu evlerdeki görmemeleri gereken şeyleri görebilir.⁶⁴ Müellifin konuyu hadislerle dolayısıyla “sünnet” ile desteklemeye çalışması, onun kadınların deniz kenarında ikametini bid’at olarak değerlendirdiğini göstermektedir. Daha öncesinde bunu bid’at bağlamında değerlendiren başka bir müellif tespit edilememiştir. İbnü’l-Hâc’ın böyle bir yasağı bağlamından kopuk rivayetlerle desteklemeye çalışması, yer yer makul kabul edilemeyecek bir söylem benimseyerek⁶⁵ bunu savunması dikkat çekicidir. Bütün bunlar onun kadınların görünürlüğüne dair -ulemanın genel tutumunu aşan-⁶⁶ bir hassasiyet geliştirdiğinin göstergesi olarak değerlendirilebilir.⁶⁷ Bunun sebeplerini ortaya koymak için müellifin yaşadığı tarihî bağlama daha yakından bakmak gerekir. Dönemin tarihî verilerinden hareket eden birçok çalışmada ortaya konduğu üzere Memlûkler dönemi Mısır’ında kadınlar sosyal ve siyasi hayatta kayda değer bir etkinliğe sahiptir. Esasında *Medhal*’de verilen bilgiler dahi tek başına bunu anlamak için yeterlidir. Bunun çeşitli sebeplerinden söz edilebilir. Haçlı seferleri ve Moğol istilasları ile farklı etnik, dinî ve kültürel kökenlere sahip insanların bu bölgeye yerleşmesi bunlar arasındadır. Yine Mısır bölgesinin sonradan Araplaşan bir bölge olması gözden kaçırılmamalıdır. Burada daha öncesinde mevcut ve sonraki süreçte de üstü örtülü şekilde varlığını sürdüren yerel kültürlerin sosyal ve kültürel yapıda etkili olması kaçınılmazdır. Yine Memlûklerin Türk kökenli olması, onlar döneminde bölgede Türk nüfusunun artmasını beraberinde getirmiştir. Nihai olarak bu bölgede bir araya gelen etnik, dinî ya da kültürel bütün kimlikler, kendilerine has bir kadın ve mahremiyet anlayışına sahiptir. Bu mozağin kadının sosyal hayattaki konumunda daha önce aşına olunmayan bazı değişikliklere sebep olması öngörülebilir bir sonuçtur. Döneme dair tanıklıklarına eserin yer veren İbn Battûta’nın (ö. 770/1368-9) Türk kadınının erkeklerin bulunduğu ortamlarda varlık gösterdiğine ve bundan çekinmediğine dair aktarımları⁶⁸, yine İbnü’l-Hâc’ın Frenk kadınlara dair aktardıkları bunu desteklemektedir. İşte kanaatimizce İbnü’l-Hâc’ı, kadının sosyal hayattaki görünürlüğü konusunda harekete geçiren de bu değişimdir. Değişime karşı geliştirdiği hassasiyet onu, kadının sosyal hayattaki nereyse bütün varlığını bid’at kapsamına almaya sevk etmiş gibi gözükmektedir.

⁶⁴ İbnü’l-Hâc, *Medhal*, 1/246. İbnü’l-Hâc’ın bağlamından kopuk olarak aktardığı diğer rivayetler için bk. İbnü’l-Hâc, *Medhal*, 1/247-249.

⁶⁵ Deniz kenarından geçerken bir kadını gören bir erkeğin ona rızası olmadan zorla ulaşma ihtimalinden dolayı erkekleri bundan menetme konusunda ciddi önlemler almanın değil de kadınları buralardaki evlerde oturmaktan menetmenin gerekliliğine hükmetmesi bunun çarpıcı bir örneğidir.

⁶⁶ Bid’at literatürünün *Medhal* öncesi örneklerinde kadınlarla ilgili bid’atlar bağlamında kadın ve erkeğin halvet durumunda bulunmaktan kaçınması ve bazı merasim/kutlamaların kadınlar ve erkeklerin ihtilatına sebebiyet vermesi hususlar tartışılmaktadır. Yoksa kadınların dışarı çıkmasının yasaklanmasına varacak bir anlayışın izlerine rastlanmaz. Örnek olarak bk. Makdisî, *el-Bâis alâ inkârî’l-bida’ ve’l-havâdis*, 109-110; Ziyâeddin el-Makdisî, *İttibâ’u’s-sünen ve’ctinâbü’l-bida’* (Beyrut: Daru İbni Kesîr, 1987), 40-46.

⁶⁷ Memlûkler döneminde bahsi geçen gerekçelerden dolayı başka alimlerde de benzer hassasiyetlerin geliştiği gözlemlenir. Anlaşılan o ki her literatürde bunun yansımaları farklı olmuştur. Örneğin hadis şerhlerinde bu hassasiyet kendini mahremiyet algısındaki bir yaklaşım değişikliği olarak gösterir.

⁶⁸ Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, çev. A. Sait Aykut (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2020), 1/284, 328, 400.

İbnü'l-Hâc tasavvuf ve tarikatlar bağlamında değinmek istediği birçok konuyu “Sema ve keyfiyeti” başlığında ele alır. Bunlar arasında tarikatlarda rastladığı ve bid’at bağlamında değerlendirdiği hususlar kadar tarikat ve tarikat ehlinde olması gerektiğini düşündüğü doğru nitelikleri de sıralamaktadır. Otuz dokuz alt başlıkta topladığı ve bid’at kapsamına aldığı meseleler incelendiğinde kendi döneminde tarikat ehli arasında ortaya çıkan oldukça spesifik bazı tutumlar gün yüzüne çıkmaktadır. Eleştirdiği ve bid’atla ilişkilendirdiği uygulamalar arasında -mescitlere saygısızlık olarak değerlendirdiği- mescitlerde sema yapmak,⁶⁹ hususi ya da umuma açık yerlerde şarkı dinlemek ve aslında şarkı dinlemeyip Allah’ı iştiklerini iddia etmek,⁷⁰ bazı kimselerin bir tarikata girmek isteyenlerden ahit alması ve bu bağlamda onların saçlarını tıraş etmesi,⁷¹ ahit alma işini daha ileriye götüren bazılarının bir kişi ahit verdiğinde malı, eşi ve canı üzerindeki bütün tasarruf yetkisini şeyhine devretmesini şart koşmaları,⁷² yine bazı kimselerin tesbihlerini boynuna asması⁷³ sayılabilir.

İbnü'l-Hâc’ın tarikat ve ehline yönlendirdiği çok sayıda eleştirinin yanında onlara yol gösterir mahiyette bazı hususlara da değinmesi gözden kaçmamalıdır. Bu durum onun tasavvuf ve tarikatlara değil bunlar bağlamında ortaya çıkan ve yanlış olduğunu düşündüğü uygulamalara karşı olmasından kaynaklanır. Nitekim tarikat ileri geleni olduğu anlaşılan bazı kimseleri “seyyidim”⁷⁴ olarak nitelemesi, kendisinin de döneminin sufi hareketleriyle bir şekilde bağlantılı olduğunun göstergesidir. Bu bağlamda gerçek bir sülûk için gerekli şeyleri oruç tutmak, çok yememek ve içmemek, şehvetlerden uzak durmak, Allah’ı anmak dışında gerekmedikçe susmak, inziva hali ve önemsiz şeylerle meşgul olmayı reddetmek olarak sıralayan İbnü'l-Hâc, kendi dönemindeki süluk anlayışının ise bundan çok uzaklaştığını düşünmektedir. Yaşadığı dönemde sülukun şartı olarak kabul edilen şeylerin çokça bir araya gelmek, semaya katılmak ve onda raks etmek olduğunu belirten İbnü'l-Hâc, hayra yönelmek isteyen kimsenin bunlardan uzak durması gerektiğini vurgular. Bazı kimselerin sema ve raks ile gaybın kendilerine açıldığını iddia ettiklerini ifade ederek bunların kişiyi Allah’a yaklaştırmak ve gaybın kendilerine açılmasını sağlamaktan son derece uzak olduklarının altını çizer.⁷⁵

Sonuç

Bid’at karşıtı literatürün kendine has bir örneği olan İbnü'l-Hâc’ın *Medhal*’i, geniş hacmi ve detaylı anlatımıyla döneme dair çalışmalar yapan araştırmacılar için kıymetli bir kaynaktır. Bu yönleriyle kitap, dönemin tarihine ışık tutan veriler sunmaktadır. İbnü'l-Hâc’ın sünnet ve bid’at anlayışını merkeze alarak yapılan bu çalışmada -*Medhal*’in bu hususiyetleri dikkate alınarak- yalnızca müellifinin sünnet ve bid’at anlayışı ortaya konmak yerine bunlar, şekillendiği tarihsel bağlam içerisinde onun bir parçası olarak ele alınmaya çalışılmıştır. Bunu yaparken de temelde İbnü'l-Hâc’ın kitapta yer verdiği bid’atlara dair yine satır aralarındaki tarihi söylem ve arka planın tespit ve tahlil edilmesi hedeflenmiştir. Bu bağlamda çalışmada ulaştığımız önemli sonuçlardan biri, bir sosyal tarih kaynağı

⁶⁹ İbnü'l-Hâc, *Medhal*, 3/98.

⁷⁰ İbnü'l-Hâc, *Medhal*, 3/107.

⁷¹ İbnü'l-Hâc, *Medhal*, 3/204-205.

⁷² İbnü'l-Hâc, *Medhal*, 3/207.

⁷³ Bu kimselerin bu yaptıklarını meşrulaştırmak için Temim ed-Dârî’nin de boynuna teşbih astığına dair bir rivayeti kullanmalarını eleştiren müellif, Temim ed-Dârî’nin bunu insanlara Şeriat hükümlerini hatırlatmak için yaptığını kendi döneminde ise bunun gösteriş ve süs için yapıldığını ifade eder. İbnü'l-Hâc, *Medhal*, 3/205.

⁷⁴ Bilhassa Ebû Muhammed el-Mercânî’ye (ö. 699/1300) sıklıkla atfı yapılmaktadır.

⁷⁵ İbnü'l-Hâc, *Medhal*, 3/93.

olabileceği öteden beri tartışılan *Medhal*'in, dönemin dinî yaklaşımlarının tasvirini oluştururken yararlanılabilecek bir kaynak olduğudur. İbnü'l-Hâc'ın verdiği bilgilerin daha önceki bilgilerin tekrarı olabileceği ihtimalinden dolayı verilen bilgilerin ancak az bir kısmının gerçekten kendi zamanına ait olabileceği görüşüne mukabil satır aralarında müellifin kullandığı bazı ifadelerden hareketle kitabın çok daha büyük bir kısmının kendi dönemiyle ilgili isabetli veriler sunduğu kanaati hasıl olmuştur.

Konuya dair yapılan tarihi arka plan çalışmasında, İbnü'l-Hâc'ın ve dönemindeki diğer ulemanın bid'at anlayışlarını şekillendirmesi kuvvetle muhtemel birçok husus tespit edilmiştir. Haçlı Seferleri ve Moğol saldırıları sonrası yaşanan ve bölge demografisini değiştiren göç dalgaları, Türklerin kurduğu Memlûk devletinin mezhebi politikaları yanında yine bölgedeki Türk nüfusunun artması, devletin desteğini arkasına alan tarikatların bu dönemde güç kazanması gibi faktörler bunların başlıcalarıdır. İbnü'l-Hâc'ın mensubu olduğu Mâlikî mezhebi her ne kadar onun sünnet anlayışı ve bid'atlara yaklaşımının şekillenmesinde en etkili faktör gibi gözükse de yaşadığı dönem ve coğrafyanın da bilhassa bid'atlara yaklaşımını şekillendirmede kayda değer bir rolü olduğu tespit edilmiştir. Bu bağlamda önceki dönemlerde de hem Mâlikî ulema hem diğer bazı alimlerce bid'at kapsamında görülen Mevlid kutlamaları ve Regaib namazına karşı İbnü'l-Hâc'ın çok daha katı bir tutum takındığı ve bunlarla daha etkili bir mücadeleyi gerekli gördüğü anlaşılmaktadır. Bunda Memlûk Kahiresinde doruk noktasına ulaşan özel günlere has kutlama kültürünün rolü olduğunu söylemek yanlış olmaz. Onun tasavvuf ve tarikatlara yaklaşımında da benzer bir durum geçerlidir. Erken dönemlerden itibaren kendileriyle özdeşleşen bazı uygulamalardan dolayı bid'at ithamlarıyla karşılaşan tasavvuf ehli bu dönemde devlet desteğiyle güçlenmiş ve sayısı artan tarikatlardaki bid'at bağlamına dahil edilebilecek uygulamalarda artış yaşanmıştır. İbnü'l-Hâc'ın naklettiği birtakım çarpıcı örnekler bunu ortaya koymaktadır. Kendisi her ne kadar tasavvufi harekete doğrudan karşı olmasa da şahit olduğu bu tarz uygulamalar bid'at mücadelesi bağlamında harekete geçirmiş gibi gözükmektedir.

İbnü'l-Hâc'ın eserinin en özgün kısmı, onun kadınlara tahsis ettiği bölümlerdir. Kadınların ev dışına çıkmaları sonucu birçok bid'atın ortaya çıktığını düşünen ve bunu birçok ayrı başlık altında temellendirmeye çalışan İbnü'l-Hâc, öncesindeki bid'at literatüründe örneğine pek rastlanmayan bir şekilde zikrettiği bid'atların ortaya çıkmaması için kadınların zaruret hali dışında evden çıkmamaları yönünde görüş belirtmektedir. Kanaatimizce Memlûkler döneminde Müslümanların kadın algısında bir kırılma yaşanmış olup İbnü'l-Hâc'ın söz konusu hassasiyeti -bu denli katı olmasa da- Memlûk döneminde yaşayan başka alimlerde de mevcuttur. *Medhal* bize söz konusu dönemde gelişen hassasiyetin nedenleriyle ilgili de veriler sunar. Müellifin konuya dair detaylı anlatımlarından anlaşıldığı kadarıyla yaşadığı dönemde kadın görünürliğünün artması, kendisi başta olmak üzere ulema arasında bu konuda bir hassasiyeti tetiklemiş gibi gözükmektedir.

Kaynakça

- Altıntaş, Ramazan. “İslâm Anlayışında Bid’at Ve Hurâfenin Çerçevesi”. *Dini Araştırmalar* 6/16 (Haziran 2003), 111-123.
- Amitai, Reuven. “The Impact of the Mongols on the History of Syria: Politics, Society, and Culture”. *Nomads as Agents of Cultural Change: The Mongols and Their Eurasian Predecessors*. ed. Reuven Amitai - Michal Biran. 228-251. Honolulu: University of Hawai’i Press, 2014. <https://doi.org/10.21313/hawaii/9780824839789.003.0010>
- Ayaz, Fatih Yahya. *Memlükler (1250-1517)*. İstanbul: İSAM, 2015.
- Bayraktar, Mehmet Faruk. “İbnül Hacc el Abderî’ye Göre Öğretmen Nitelikleri”. *Uluslararası İslam Eğitimi Kongresi Bildiriler Kitabı*. ed. Hafsa Nur Aslanoğlu - Sibel Özil. 301-312. İstanbul: YEKDER, 2019.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn. *Menâkıbu’ş-Şâfiî*. thk. Ahmed Sakr. Kahire: Dâru’t-Turâs, 1970.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *el-Câmi’u’s-Şâhih*. thk. Mustafa Dîb el-Boga. Şam: Dâru İbn Kesîr/Dâru’l-Yemâme, 5. Basım, 1414/1993.
- Chatrath, Nick. *Tradition and Innovation in the Mamluk Period: The Anti-bid’a Literature of Ibn al-Hâjj*. Oxford: University of Oxford, Doktora Tezi, 2013.
- Çağrı, Mustafa. “İhyâü Ulûmi’d-Dîn”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/10-13. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş’as es-Sicistânî. *es-Sünen*. thk. Şuayb Arnaût. Beyrut: Dâru’r-Risâle, 2009.
- Erol, Burak Gani. “Memlükler Döneminde Başkadırların Tayin ve Azillerindeki Usulsüzlükler”. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi* 15/1 (2020), 179-193.
- Gazzâlî, Muhammed b. Ahmed el-. *İhyâ’ü ‘ulûmi’d-dîn*. Beyrut: Dâru’l-Ma’rife, 1982.
- Gözü, Abdulvehhab. “Bid’at Literatürünün Hikâyesi -Beş Klasik Eser Özelinde-”. *Artuklu Akademi* 6/2 (2019), 253-278. <https://doi.org/10.34247/artukluakademi.552394>
- Gözü, Abdulvehhab. *Sünnet Bid’at Tartışmalarının Mahiyeti ve Değerlendirilmesi*. Rize: Recep Tayyip Erdoğan üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ph.D., 2017.
- Güler, Hatice. *Memlükler*. İstanbul: Selenge, 2021.
- Gürler, Kadir. “Bid’at Kavramı Üzerine”. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 3/4 (Ağustos 2003), 57-78.
- Homerin, Th Emil. “Memlûklar Dönemi Mısır’ında Sûfiler ve Tasavvuf Aleyhtarları”. çev. Salih Çift. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/1 (2002), 243-264.
- Hoover, Jon R. “Ibn al-Hâjj al-‘Abdarî”. *Christian-Muslim Relations: A Bibliographical History (1200-1350)*. ed. David Thomas vd. 4/893-896. Leiden: Brill, 2012.
- Irwin, Robert. “Ibn Al-Hâjj (Eighth/Fourteenth Century)”. *Encyclopedia of Arabic Literature*. ed. Julie Scott Meisami - Paul Starkey. 328-329. London: Routledge, 1998.
- İbn Battûta, Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî. *İbn Battûta Seyahatnâmesi*. çev. A. Sait Aykut. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 6. Baskı., 2020.
- İbnü’l-Hâc el-Abderî. *el-Medhal*. Kahire: Dâru’t-Turâs, 1981.
- Karadaş, Çağfer. “Dine Yabancılaşma Aracı Olarak Bid’at Ve Hurafe”. *İlahiyat Akademi Dergisi* 3 (Eylül 2016), 23-44.
- Kırıkçı, Recep. *Abderî’nin Eğitim Düşüncesi*. İstanbul: Binbirdirek Yayınları, 1992.
- Koca, Ferhat. “Takıyüddin İbn Teymiyye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 391-405. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Köse, Feyza Betül. *Hz. Peygamber ve Kadınlar*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2023.

- Mahfûz, Ali. *Kitâbu'l-İbdâ'*. Kahire: Dâru'l-İ'tisâm, 1956.
- Makdisî, Ebû Şâme el-. *el-Bâis alâ inkârî'l-bida' ve'l-havâdis*. Kahire: Dâru'l-Hudâ, 1978.
- Makdisî, Ziyâeddin el-. *İttibâ'ü's-sünen ve'ctinâbü'l-bida'*. Beyrut: Daru İbni Kesîr, 1987.
- Maviş, Nezir. *Şîa İmâmiyye'nin Bid'at Anlayışı*. Ankara: Astana Yayınları, 2021.
- Mekkî, Ebû Tâlib el-. *Kütü'l-kulûb*. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2005.
- Muslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *Câmi'u's-Sahîh*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Kahire: y.y., 1955.
- Özdemir, Ahmet. "Hanefî Fıkıh Kitaplarında Bid'at Olarak Tanımlanan Başlıca Uygulamaların Tespiti Ve Değerlendirilmesi". *Kastamonu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/1 (Eylül 2021), 1-16;
- Özel, Ahmet. "Mevlid: Tarihi ve Dinî Hükmü". *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 12 (2002), 235-246.
- Saklan, Bilal. "Kütü'l-kulûb". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/501-502. İstanbul: TDV Yayınları, 2002.
- Saffet Sancaklı, "Hadîsler Bağlamında Bid'at Olgusu ve Bid'atle Mücadelenin Gerekliliği". *İslâmî İlimler Dergisi* 11/1 (2016), 30-35.
- Sofuoğlu, Cemal. "Regâib Namazı Üzerine Bir Münazara". *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7 (1992), 13-45.
- Şahin, Nihat. *Vehhabilikte Bid'at Anlayışı*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2005.
- Taştekin, Osman. "İbnü'l-Hacc el-Abderî". *Klasik İslam Eğitimcileri*. ed. Mustafa Köylü - Ahmet Koç. 472-514. İstanbul: Rağbet, 2016.
- Toksarı, Ali. "Hz. Peygamber Devrinde Kadın". *Diyanet İlmi Dergi* 29/4 (1993), 67-80.
- Ukeles, Raquel M. "Jurists' Responses To Popular Devotional Practices In Medieval Islam". *Islamic Law in Theory: Studies on Jurisprudence in Honor of Bernard Weiss*. ed. A. Kevin Reinhart - Robert Gleave. 177-195. Leiden: BRILL, 2014.
- Vadet, Jean-Claude. "İbn al-Ĥâdjî". *The Encyclopaedia of Islam* (Second Edition). 3/779-780. Leiden: BRILL, 1979.
- Yalçın, Ahmet. "İbn Teymiyye'de Selefi Düşünce-Tasavvuf İlişkisi". *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 9/1 (2019), 139-156.
- Yalçın, Mehmet Fatih. *Bahrî Memlûkler Döneminde Dimaşk Kâdîkudatları*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ph.D., 2016.
- Yaran, Rahmi. "Bid'at". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/129-131. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Yazıcı, Muhammed. "İslâm Düşünce Geleneğinde 'Her Yenilik Bid'attır' Hadisine Yaklaşımlar". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19 (2003), 138-188.
- Yiğit, İsmail. "Aynî'yi Yetiştiren Memlûkler Dönemi İlmi Hareketine Genel Bir Bakış". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11-12 (1997), 27-45. <https://doi.org/10.15370/muifd.40068>